

AZ ELVÁLÁSOK MAGYARORSZÁGON A HÁBORÚ ELŐTT ÉS A HÁBORÚ UTÁN.

A munkálatok közül, melyeket a modern statisztika legkiműveltebb része, a demográfia magáénak mond, mindenkor a legmegbecsültebbek egyike volt a házasságkötések nyilvántartása. Mikor a XVIII. század derekán Svédországban a statisztika hivatalos rendszere épületének alapjait lerakták, azonnal a házasságok megfigyelését is célul tűzték ki. A francia statisztika, mely Napóleon óta áll, szintén már eleve gondolt arra, hogy a kormányzatnak ismernie kell az ifjú nemzedék házasságkötési hajlandóságának mértékét. Magyarországon pedig még jóval azelőtt, mintsem a központi magyar statisztikai hivatal 1867-ben megalakult, az 50-es évek óta figyelemmel kísérhetjük a házasságkötési mozgalmat.

A születések, a halálesetek és a házasságkötések számának megállapítása volt az a három irány, melyek a tömegészlelésen nyugvó statisztika első céljai. Joggal. A születések és a halálesetek számának különbözete, a fölösleg vagy hiány jelzi a népesség fejlődését vagy visszafejlődését. S ha az újabb idők népesedési politikája túl is tette már magát a merkantilista szempontokon, melyek szerint mindennél előbbrevaló a népesség számbeli gyarapodása, — mert hiszen a népesség számának fellendülése (amit már az antik görög korban jól tudtak) nagy veszedelmeket is rejthet magában, ha csak a gazdasági erőforrások bőséges kisarjadásának nem kísérője, — mégis kínos gonddal szokta az állam jövőjéért aggódó lelkiismeret kutatni a közös határok közé foglalt népesség szaporodását.

A társadalmi élet mai fokán *viszont* a kultúrállamokban a házasságok s az egyre meg egyre történő új házasságkötések a legbiztosabb záloga annak, hogy a népesség fejlődésében nem lesz zökkenő. A házasságkötésekben a népesség több-kevesebb bizalmának látjuk jelét megnyilvánulni a jövő iránt. A szaporodó házasságok rendszerint viruló gazdasági életnek jelenségei, amikor a népesség szélesebb rétegeinek vált anyagi *helyzete* jobbá s *tette* lehetővé a családalapítást. A ritkuló házasságkötések: gazdasági bajok következményei. A házasságkötések gyümölcseitől vár az ország egykoron új munkáskezeket a termelés, katonákat a hadsereg s új adózó alanyokat az államháztartás számára. A házasságkötések mintegy garanciát nyújtanak arra, hogy az ország nem fog szükölködni a legértékesebb jószág, az ember nélkül. S ha mindezekhez még hozzáfűzzük azt, hogy a házasságok a nép erkölceinek nemesítése körül is jó szolgálatot tesznek, nem fér hozzá kétség, hogy a *házassági statisztika*

tika a demográfia kereteiből kiemelkedve, további elgondolásában a morálstatisztikának is bizonyos tekintetben függvénye,

De ha a házassági statisztika adatkincsét a morálstatisztika birtokállományához tartozónak tekinthetjük, mennyivel inkább: az elválások statisztikáját, amely a házassági köteléknek erőszakos, társadalmi úton való felbomlásáról számol be. Azokról az esetekről tehát, amikor a házasfelek nem tudva bevárni a halál ítéletmondását, lépnek ki abból a kötelékből, melybe valaha reményekkel teli léptek be. A morálstatisztikának joga van azt tudni, hogy a házassági perek végső akkordjaképen évről-évre hány esetben bomlottak fel a házasságok és miért. S mivel mindannak, amit a megkötött házasságok gazdasági, szociális és erkölcsi háttéréként vetettünk oda, az ellenkezője áll az elválásokra, kötelessége azt is kutatni, hogy az elválások a házasságok történetében milyen szerepet játszanak. Vájjon a mai generációk gyermeke sűrűbben kényszerül-e arra, hogy erre a lépésre határozza el magát? Mely társadalmi osztályok azok, amelyek aránylag kevésbé tudták a házasságokban megtalálni egyensúlyukat? Ki lehet-e fürkészni azokat a rugókat, amelyek a házasság felbomlására vezetitek?

A morálstatisztikának ezekre a célokra irányuló munkája — mint a statisztika munkája általában — nem tövisektől mentes. Kérdéses mindenekelőtt, hogy ha a házasságok felbomlásának *igazi* gyakoriságát akarnók megmérni, elegendő volna-e csupán a -házassági perek adataihoz ragaszkodnunk, amelyek csak az *alakilag* megszűnt házasságok számát jegyzik fel. A házasság anyagiilag is megszűnhetnek; a házasság valójában már régen felbomolhatik, anélkül, hogy a felek szükségesnek vagy megengedhetőnek tartanak, hogy ezt a tényt bírói ítélettel is szankcionálják. Másfelől az elválásoknak a házassági perek nyugvó statisztikája az okok kutatásában az ítéletek szavához kénytelen ragaszkodni s tehetsége nem ér fel odáig, hogy a valódi, mélyreható motívumokat egészükben feltárja.

A morálstatisztikának ezeken a hiányokon valóban nincs is módja segíteni. Az emberi természetben rejlő okoknál fogva legtöbbször az egymástól elváló felek sem sietnek azzal, hogy közkézre adják családi életüknek belső titkait és szívesen húzódnak meg azokban az árkokban, melyeket a házassági törvény szakaszai nyújtanak a házasságok felbontását előidéző általános okok felsorolásában.

Magyarországon a válások statisztikáját a múlt század 70-es éveinek közepétől tudjuk figyelemmel kísérni. A 80-as évek közepéig a válások évenkénti átlaga nálunk 1015 eset volt; a következő évtizedben ez a szám 1182-re emelkedett, hogy a millenium évét követő 10 év folyamán 2193-mas átlagnak adjon helyet. Tagadhatatlan, hogy ezek a számok is már bizonyos növekedését jelzik az elválásoknak. De ebből téves volna messzebbmenő következtetést levonnunk. Egyfelől azért, mert az átlagok még utóbb sem voltak túlmagasak s másfelől ugyanezen időben Poroszországban, Bajorországban, Belgiumban, Franciaországban és még Angliában is az elválások száma rendszeresen emelkedett.¹⁾ A válások számának ez az emelkedése részben egyszerű következménye a népesség szaporodásának s annak, hogy a növekvő népességben a házások

¹⁾ L. erre vonatkozólag: *Annuaire international de statistique*. L. a Haye 1917, 11. 30-31. l.

is (akik tehát elválhatnak) rendszerint többen vannak, mint az előbb kisebb népességben voltak.²⁾ Epén ezért az abszolút számokat a lehetőséghez képest viszonyítanunk kell az egyes államokban fennállott házasságok számához, vagy legalább az évenként történő új házasságkötések számához, hogy meg tudjuk ítélni, vajjon a) az elválások az érvényben levő házasságoknak mekkora részét bontották fel, ill. b) az új házasságokkal szemben mekkora hányad volt az, amely az előbbieknél a fajfentartás szempontjából való erejét már *eleve* csökkentette.³⁾

Viszont azonban egy és más érdekes tanulságot az abszolút számok magukban is feltárnak. Így mindenekelőtt azt, hogy Magyarországon a válások száma 1896 után évről-évre rohamosan emelkedve: 1905-ben már 3581-re szökött fel. Magyarország népének gazdaságtársadalmi helyzetében s erkölcsi felfogásában mégis olyan változások léphettek fel, melyek alaposan megingatták azt a meggyőződést, mintha a házasságkötések az egész életre való közösséget jelentenének.

Magyarországon 1895-ig bezárólag a megelőző két évtized folyamán 100.000 érvényben levő házasságra mintegy 32.5 elválás esett. A következő 10 év folyamán ez az arányszám 57-re ugrott fel, csaknem kétszeresére tehát, ami amellettszól, hogy mind gyakrabban fordultak elő olyan esetek, amikor hibák fordultak elő a házastársnak megválasztásában, vagy pedig azoknak a lehetőségeknek megítélésében, melyekre a házasság adott esetekben felépül.

Az imént idézett arányszámnál még mindig bőségesen találunk nagyobbakat Európának bármelyik részében. Svájcban pl. ugyanazon idő alatt 203-at, Franciaországban 102-t, a Németbirodalomban 95-öt, Romániában 109-et, Poroszországban 96-ot, Dániában szintén annyit, Belgiumban és Hollandiában 63-at, Szerbiában 65-öt, amelyek mindmégannyi bizonyosság arra, hogy Magyarország ebben a tekintetben nem állott legrosszabbul. Ha viszont az a családi béke, mely Ausztria, Anglia, Irland, Skócia, Finnország adataiból ki is tűnik, a statisztika szerint már régóta kiveszett a magyar házasságokból. Angliában pl. 100.000 házaspárra 1896-tól 1905-ig mindössze 9 elválás esett, Írországban pedig 1 millió házasságra esett volna (holott a házasságok száma a 600.000-et sem érte el) évenként 2 elválás, ami a valószínűség szempontjából körülbelül azt jelenti, hogy Írlandban senki sem vált el hitvesétől.⁴⁾

Az a kedvező helyzet azonban, amely statisztikánknak 1905-ig nyúló közléseiből kitűnik, egy csapásra megváltozott a következő 10 évben, amikor az elválások évi átlaga Magyarországon nagy iramodással 6403-ra emelkedett s amikor az érvényben levő házasságok 100.000 egységére is immár 152 elválás esett.⁵⁾ Az átlag, valamint az arányszám is nyilván még jóval magasabb is lett volna, ha a most tárgyalt 10 évnek kettője nem esett volna a háború idejébe, amikor, mint majd látni fogjuk, az ágyúdörgés mellett nagyon sokan lemond-

²⁾ Nyilvánvaló módon azonban nálunk a házassági törvénynek is volt része a válások emelkedésében

³⁾ Az utóbbi módszer talán kissé szokatlan. De mindenestre (különösen akkor, mikor a családi állapotra vonatkozó népszámlálási adatok nem állanak rendelkezésre) kiválóan alkalmas annak a romboló hatásnak megítélésére, melyet a házasságkötési mozgalommal szemben az elválások az egyes időszakokban (években is) jelentenek.

⁴⁾ L. az imént forrásmunkát.

⁵⁾ L. u. o.

tak a házaspárok közül arról, hogy egymással a bíróság előtt perlekedjenek: s amikor a háború pusztításai során a férfiak közül bizonyára sokan estek el olyanok a harctéren, akikben a válás gondolata már előbb megfogant.

Az elválások számának ez a megduzzadása szinte máról holnapra történt meg. 1906-ban a válások száma még mindössze 3849 volt s a következő évben: már 7103, hogy azután ez a szám soha később a háború kitöréséig le ne csökkenjék 6000-nél alacsonyabbra.⁶⁾ Annak idején a nagy emelkedésnek okát többféleképpen pertraktálták s leginkább az a felfogás jutott felszínre, hogy a magyar törvényhozás a részes abban, hogy egyszerre oly sok volt házaspár kezdte külön keresni a maga boldogulását.⁷⁾

Állítólag a m. kir. kúria tehermentesítést célzó 1907-ik évi XVII. t.-c. lett volna az értelmi szerzője annak, hogy a válások hirtelen annyira sűrűbbek lettek nálunk, mint előbb. A -törvény ugyanis eltörölte a perrendtartásnak azt a rendelkezését, hogy a házassági pereket minden esetben hivatalból fel kell terjeszteni felülvizsgálat végett a felsőbbfokú bírósághoz s felelősségnek csak akkor volt helye, ha azt a felek, vagy a királyi ügyész óhajtotta, nyilvánvaló, hogy ez az intézkedés az eljárást rendkívüli mértékben meggyorsítja, mert akik elválásuk kimondása végett bírói útra lépnek, a legtöbbször maguk is siettetni akarják a válást s nem igyekeznek azt felelősséggel gátolni. *Ahhoz tehát kétség sem fér, hogy a válások 1907-ik évi számának oka az említett reform volt, melynek közvetlen hatása abban nyilvánult meg, hogy nagyon sok, esztendőnk sora óta felhalmozódott válóper első- vagy másodfokú ítélete azonnal, jogerőre emelkedett.*

Ámde abban, hogy a válások száma később is igen magas maradt, — 1912-ben pl. 8187 volt s a következő évben is valamivel kevesebb csupán —, az új szabályozásnak hatása már más irányban bontakozott ki. Abból, hogy az évenként folyamatba tett válóperek száma most már 4-szer, vagy csaknem 5-ször is meghaladta a század legelején megindított pereknek a számát, íziben kitűnik az, hogy a válásoknak könnyebbé tétele friss mozgalmat teremtett a házasságok történetében. A válóperek meggyorsulván s ezzel kapcsolatban kevesebb költséget is emésztvén meg, lehetővé vált oly házaspárok házassági kötelekének megszüntetése, akikben a hajlam, a szándék talán már előbb is megvolt erre, akik már korábban is talán már tényleg külön éltek, de korlátozott anyagi erejük nem engedte meg a drága pereskedést.

Ha tehát a mélyebben járó rugókat tekintjük, melyek a házaspárokat 1907 óta sokkal gyakrabban készítették arra, hogy a házassági köteleket felbontsák, nem kételkedhetünk abban, *hogy a házassági perek eljárási reformja tulajdonképpen csak azokat az erőket szabadította fel, amelyek korábban kénytelen-kelletlen szunnyadtak s ha az erkölcs és a vallás szempontjából s különösen a katolikus vallás szempontjából talán mélységesen fájdalmas tünet is volt a válási hajlandóságnak gyors elharapódzása, — magasabb emberi szempontból megnyugvással kellett fogadni azt a lehetőséget, mely megengedi a feleknek azt, hogy kimeneküljenek a szerencsétlenné vált házassági kötelekből.* Azok a számok tehát, melyek az elválásoknak számát a háborút megelőző években szakadatlanul magasnak mutatták s amelyek szerint hova-tovább évenként min-

⁶⁾ L. a Magyar Statisztikai Évkönyv megfelelő köteteit

⁷⁾ L. u. o.

den 1000 új házasságra 40, sőt 50 elválás is esett, ha bizonyos tekintetben szomorúak is, mert arra vallanak, hogy a magyar nép házasságainak jelentékeny részében vagy a szükséges komolyság hiánya, vagy a gazdaságtársadalmi körülmények alakulása folytán, nincsen az a természetes alap, mely nélkül a legboldogabbnak indult házaseset is meginog, — másfelől a kényszerű fejlődés eredményei.

Ne higyük azonban, hogy a világháborút megelőző években csupán Magyarországon fordult elő a (házasságok felbomlása annyira sűrűn a múlthoz képest. Meglehetősen európai törvényszerűség jellegével bír az a tanulság, amely szerint 1906 után a válásoknak az érvényben levő házasságok számával való hasonlítása egyre nagyobb eredményeket ad. A Németbirodalomban a fentebb említett 95-ös arányszám 133-ra ugrott fel; 100.000 házasságra évente már ennyi elválás esett. Poroszországban az arányszámok csaknem ugyanígy változtak. Dániában az arányszám 96-ról 153-ra szökkent fel, Norvégiában 41-ről 61-re, Hollandiában 63-ról 91-re, Finnországban 27-ről 44-re, Svédországban 47-ről 68-ra, Svájcban 203-ról 242-re s még az annyira kedvező helyzetben álló Ausztriában is 4-ről 8-ra, Angliában 9-ről 10-re, Skóciában 25-ről 31-re. Mindmennyi bizonyosság arról, hogy talán a világháborút megelőző évek valamennyiünk által jól érzett feszültsége részes abban, hogy Európaszerte mind általánosabb és kevesebb megütődést keltő szokássá lett az elválás.⁸⁾

De bármily okoskodás mellett is mély benyomást kell, hogy keltsen bennünk az a tény, hogy a múlt évtized elején, Svájcot és Szászországot nem számítva, egyetlen más európai állam sem volt, melynek területén a válások olyan gyakoriak lettek volna, mint épen nálunk. Ha ezzel szemben valaki azt hozná fel, hogy a mi népünkben túlon túl gyakoriak voltak a fiatal korban, nem kellően kiegyensúlyozott lélekkel, történő házasságok s ez okozza sok házasságnak idő előtti csödjét: ezzel szemben talán elegendő rámutatni arra, hogy a Balkánországok egyik-másikában a házasságok még fiatalabb korban kötődnek, mint nálunk s ennek ellenére ott a válások ritkábbak. Nagyon valószínű azonban, hogy a nyugati értelemben Magyarországon valóban elég sűrűn előforduló fiatalkorú házasságoknak mégis része van abban, hogy a válás nálunk olyan járványos betegséggé vált. Magyarország népe s különösen földművelő népe, már eléggé régen kiemelkedett azok közül a patriarchális viszonyok közül, melyek ? . Balkán-népek társadalmát jellemzik, igényei messze felülmúlják azokét s így sokkalta könnyebben fordulhatnak elő a fiatalabb korban kötött házasságokban azok a viszályok, amelyek előbb-utóbb a házassági kötelék felbontására vezetnek.

Aki a háborús évek válási számait kutatja, első pillanatban azt hihetné, hogy úgy Magyarországon, valamint a legtöbb hadviselő államban is egyszerre bedugultak volna azok a források, melyekből előbb a házaselekek válási számdéka oly dúsan táplálkozott. Magyarországon pl. 1915-ben 2625, 1916-ban 2323, 1917-ben 2739 esetben bontották fel bíróságaink a házassági köteléket,⁹⁾ olyan csekély számban tehát, melyhez hasonlókat csupán 1900 körül (az előbb vázolt reform életbeléptét megelőzőleg) észlelhattünk. Hiába volt most meg már a perrendi lehetőség arra, hogy a házaselek egyszerűbben tudjanak szabadulni a

⁸⁾ L. az 1. forrásmunkát.

⁹⁾ Évkönyvi adatok.

házassági köteléktől; a hadbavonult lakosságnak kevesebb ideje volt arra, hogy a családi perpatvaroknak radikális befejezéséről gondoskodjék. Sokakat bizonyára egymagában a (háború nyomasztó gondolata tartott vissza (ha talán egyébként gondoltak is rá) e fajta lépéstől. Másoknál pedig végzetes módon maga a harctéri halál tehetett pontot a családi életben megbomlott egyetértés után.

A háborús idők elválásait ezidőszerint egyáltalán, — Magyarországon pedig sohasem — tudjuk (a terület megváltozása miatt) viszonyítani a házas nép számához, habár nyilvánvaló, hogy az özvegyek számának váratlanul durva módon való megszorodása révén a válásoknak a házasemberek számához való viszonyítása nem adna a múlthoz képest olyan csekély eredményt, mintha az elválásoknak évenként csupán abszolút számait rakosgatjuk egymás mellé.

Ha azonban kiegészítjük azt a módszert használnjuk, hogy a háborús évek házasságkötéseinek számához arányítjuk az elválások számát, azt látjuk, hogy az új házasságokkal szemben az elválások még a háború közepette sem szorultak háttérbe annyira, amint talán gondolhattuk volna az abszolút számok nyomán. A világháborúnak tudvalevőleg egyik legdöntőbb hatása a népmozgalomra az volt, hogy új házasságok száma is a normális évek számaihoz képest rendkívüli mértékben csökkent. 1915-ben már csupán a békeidők tömegének alig egyharmadrésznyi férfi és nő járult Magyarországon oltár elé s később sem sokkal több. Ezzel szemben azonban az 1000 házasságkötésre számított elválasási arányszám az 1914. évi 50.7-el szemben csak lassan szállt le 43.1, 36.9, majd 36.1%-ra s az arányszám nagyjában körülbelül akkora maradt, mint az 1907-ik év körül. Ha tehát fentebb azt mondtuk, hogy az elválások száma a világháború folyamán Magyarországon megcsappant, némileg korrigálnunk kell ezt az álláspontunkat, mivel az új házasságokhoz képest a válások aránya még mindig eléggé jelentékeny maradt.

A háborút követő évek válási mozgalma, melyre később térünk rá, világosan megmutatta, hogy az elválások számában fentebb-jeleztük csökkenés valóban csak átmeneti jellegű volt s kizárólag a háborúval indokolható. A csökkenést, habár jóval kisebb mértékben, a Németbirodalomban is észrevettük, ahol az elválások száma a háború folyamán a háborút megelőző évekének körülbelül kétharmadrészeire esett. Noha nem mindegyik államban, mert Württembergben pl. az elválások abszolút száma megnőtt a háború folyamán, Bajorországban is elérte már 1918-ra a korábbi nivót s csak Porosz- és Szászország számainak alakulása idézte elő azt az eredményt, melyet az egész birodalom számaiban látunk. Franciaországban, melynek népe, a katonai kötelezettséget és a vérvesztéséget tekintve, minden más ország fiainál inkább kivette a háborúból, az elválások száma átmenetileg természetesen nagyon jelentékenyen alábbszállott. A háborút megelőző évek 12—14.000 válási esete helyett 1915-ben mindössze 1638 fordult elő itt s 1918-ban is csak 7851.¹⁰⁾

Angliában azonban a háborúnak ez a csökkentő hatása az elválások körül csupán 1915-ben nyilvánult meg, a későbbi években a válások abszolút száma 2000 felé közeledett, a háború utolsó évében pedig a 2000-et is túlhaladta, olyan magasságot érve el, aminőt soha korábban, úgy, hogy a válások, mint komolyabb probléma Angliában először a háború időszaka alatt jelentkez-

¹⁰⁾ L. Stat. du mouvement de la population. Nouvelle série. Tome III. Années 1914—1915.-Paris, 1922. XLI. 1.

tek, mutatva azt, hogy a nagy világegés megpróbáltatásai még a tiszta családi életéről híres e nép viszonyaiban is milyen eltolódásokat okoztak. A semleges államok közül Svájcban és Hollandiában a háborús években változást nem igen észlelhetünk, hacsak annyiban nem, hogy lassú biztonsággal ezekben ez államokban is egyre emelkedni látszott a válások száma. Ennek a két államnak a példája, valamint Angliáé, világosan arra mutat, hogy amint már a háborút megelőző években is látszott, *az elválások hova-tovább olyan jelenséggé lettek Európa népeinek társadalmi életében, mely alaposan csökkenti azokat a reményeket, melyeket a népesedési politika az új házasságkötésekhez szokott, fűzni.* Ha ezeket a megfontolásokat jogunkban áll már a háborús évek elválásainak statisztikájához hozzáfűzni, fokozott mértékben kell ezt megtennünk akkor, ha a háború utáni esztendőök válásai felett tartunk szemlét. Rendelkezésünkre állnak Magyarországon az 1921—23. évek adatai, melyek szerint e három évben a válások összes száma 6182, 7297 és 6723 volt. Ezek a számok azonban a területében és népességében megcsonkított Magyarországra vonatkoznak, arra a Magyarországra, mely népességének háromötöd részét elveszítette s melynek megmaradt népességében is nagyon megritkult a házasságok rendje.

A módszerből folyó aggályokat kiküszöbölendő, az 1921/22. évi válások számát is Viszonyítottuk a házasságok számához s ha eredményül azt nyertük, hogy Magyarországon immár 415 elválás jutott 100.000 házasságra, láthatjuk, hogy a háború utáni idők nagy felfordulásában háromszor többen bontják fel házasságukat, mint a háborút megelőző években.¹¹⁾ A háborúnak és a háborút követő idők nyomorúságos viszonyainak bizonyára nagy részük van abban, hogy a helyzet ily rosszul fordult nálunk. Az erkölcsi érzék megfakulása, párosulva s gyakran előidézve is az anyagi helyzetnek mostohasága által, maga a létnek szörnyű bizonytalansága egyaránt okai annak a rendkívül sötét képnek, mely elénk most tárult. S mivel nagy kérdés, hogy e részben várhatunk-e a közel jövőben gyors javulást, mikor a munkanélküliség réme Európa győztes államait is megüli s mikor a drágaság problémája minden népet fojtogatja, szinte le kell mondanunk arról, hogy azokat az időket, mikor a házasságok felbontása csak ritka kivétel volt, egyhamar vissza tudjuk varázsolni. A válás járványos betegség s. ha 25 év sem kellett hozzá, hogy a válások arányszáma nálunk 12-szeresére emelkedjen, kérdés, további 25 év alatt remélhetjük-e, hogy a betegség láza nagyot essék.

Hiba volna részünkről azt állítani, hogy ez a járvány csak a magyar népet lepte meg a háborút követő esztendőökben vehemens erővel. A Német-birodalomban, ahol a háborút megelőző években a válások száma 18.000 felé közelgett, 1920-ban ez a szám már 36.542-re, következő évben pedig 39.216-ra emelkedett, holott a háborús évek mérsékelt esése erre egyáltalán nem adott volna okot. Poroszországban a békeidőkhöz képest több, mint kétszer, Bajorországban és Württembergben pedig háromszor akkora volt a válások száma a háború után. S hogy a válások örülete mennyire nem kímélte meg azokat az államokat sem, melyek régebben híresek voltak arról, hogy a válás náluk ritka jelenség, arra legjobb bizonyosság Anglia és Wales, ahol a békeidők 1000 egységnyi válásával szemben a háború után azok száma a 6000-et is meghaladta.¹²⁾

¹¹⁾Ez az arányszám akkora, melynek mását a válásairól híres Unióban sem látjuk.

¹²⁾Az adatok az egyes államok évkönyveiből valók.

Leginkább a magyar statisztika anyagából, érdekes számokat idézhetünk arra vonatkozólag, hogy az elválások motívumai s a felek gazdaságtársadalmi viszonyai milyenek.

Általános szabálynak látszik az, hogy a felbontott házasságok nagyobb felében a férj adta be a *keresetet*. Az arányszám a háborút megelőző években (az 1910/11. évek átlagában) a 60%-hoz járt közel (57.8%) s azóta sem igen változott (1921/22: 58.7%). Alig szorul bővebb indokolásra, hogy a nő bizonytalanabb jövője folytán, melyet az esetleges tartásdíj alig tesz szilárdabbá, továbbá a nyilvános botrány elkerülése végett, gyakran pedig a gyermekei miatt, — inkább tartózkodik a döntő lépéstől, mely a végleges szakításra vezet. Az azonban, hogy az arányszám a háborút követő nehéz években is körülbelül változatlan maradt, mégis figyelemreméltó tény. Hiszen az látszik belőle, hogy ellenére minden megfontolásnak, viszonylag most is annyi nő volt kénytelen a válás fegyveréhez nyúlni, mint előbb, ami fokozott mértékben tolja előtérbe annak a válságnak eredét, mely a házasságok felbomlása mögött rejtőzködik.

A felbontott házasságok *tartamának* tanulmányozása arra az érdekes tényre hívja fel a figyelmet, hogy bár egy évnél rövidebb idő múltán aránylag kevés házaspár tesz lépéseket a válás iránt (1910/11: az esetek 6.1 %-a, 1921/22: az esetek 5.8%-a), viszont a szintén rövid tartamú (2—5 éves) házasságok már nagy aránnyal (1910/11: 36.2%, 1921/22: 34.8%) szerepelnek a válóperek statisztikájában; a hosszabb házassági idő után beadott keresetek aránya azonban fokozatosan csökkenik. A 20 évi házasság után beadott válóperek aránya 1910/11-ben 5-3%; a legutóbbi években pedig csak 4.2% volt. A válások ilyen alakulása egyrészt következménye annak, hogy az összes fennálló, tehát felbontható házasságok között is több van olyan, mely rövidebb idő óta áll fenn, másrészt pedig a hosszabb együttélés alatt inkább kifejlődik a házastársak között az a rokonérzés, megszokás és kölcsönös megbecsülés, mely vonzóvá teszi a családi életet. Az egészen rövid tartamú házasságok gyakori felbomlása talán az u. n. szerelmi házasságokból való sűrű kiábrándulással is magyarázható.

Módunkban van a felbontott házasságok időtartamára vonatkozóan adatokat Franciaországról is idézni.¹³⁾ A francia adatoknak meglepő érdekessége (noha a pontos összehasonlítást némileg akadályozza az, hogy a házasságok tartamának csoportosítása némileg más, mint nálunk), hogy a háborút megelőző években is, azután pedig még inkább, a rövid tartamú házasságok felbomlása jóval ritkább volt, mint Magyarországon. A felbontott házasságok közül Franciaországban 1913-ban 1.39, 1919-ben pedig 0.76 volt 2 évvel rövidebb tartamú: 13.99, ill. 6.72% volt 2—4 évig érvényben; 32.54, ill. 33.62% 5—9 évig; 10 évvel hamarabb véget ért tehát 47.92, ill. 40.50%, míg Magyarországon több, mint kétharmadrész. Másfelől 20 évnél hosszabb együttélés után mondták ki a válást Franciaországban a válóperek 14.04, ill. 14.69 %-ában,¹⁴⁾ ami arra vall, hogy itt egy emberöltőn át tartó együttélés után is sűrűbben fordultak elő olyan okok, melyek válásra vezettek. Nehéz eldönteni, mit tartsunk kisebb bajnak: azt-e, ha fiatal házastársak mondanak egymásnak búcsút, vagy ha öregkorban mennek szét egymástól a sokáig együtt élt házastársak. Valószínű, hogy döntőbb okok ott játszanak közre, amikor több évtizedes együttélés után járulnak bíró elé a

¹³⁾ L. az i. francia népmozgalmi statisztika L. lapját.

¹⁴⁾ L. a Magyar Statisztikai Közlemények Új sor. 50 köt.

felek. De másfelől mikor látjuk azt, hogy nálunk a házasságok nagyobb fele alig néhány év után bomlik fel, újból ujjmutatást vélünk felfedezni arra, hogy Magyarországon a válások valódi oka sokszor az elhamarkodott, nem eléggé megfontolt házasságkötés.

Köztudomású, hogy a magyar házasságok nem olyan termékenyek, mintsem lehetnének. E kérdés tárgyalása természetesen nem tartozhatik ide, de szomorú tény az, hogy a halál után felbomlott házasságok minden hatodikából *gyermek* egyáltalán nem születik. Igaz, hogy a gyermekek hiánya megkönnyíti a felekben a válásra irányuló elhatározást, de mégis figyelemreméltó arra hivatkozunk, hogy Magyarországon a felbomlott házasságoknak egyre-másra körülbelül 56%-át nem kísérte gyermekáldás. Az arányszám annyira frappáns, hogy hiba volna megokolására csupán azt felhozunk, hogy gyermek nélkül a válás könnyebb. Nagyon valószínű, hogy sok esetben a házasság magtalanúsága, a gyermekkel a családi életbe költöző derű hiánya serkenti a feleket a válásra.

Egyébként a házassági perek magyar statisztikájából pontosan kitűnik, hogy a népesebb gyermeklétszám mennyire fékezője a válási hajlandóságnak. Azok közül az esetek közül, ahol a válások kimondásakor élt még vagy éltek még a házasságokból származott gyermekek: állandóan mintegy 60 s legutóbb is 63.4% volt olyan, ahol csak egy gyermek volt életben s további 22—23 (legutóbb 21.9) % olyan, ahol két gyermektől kellett gondoskodni.¹⁵⁾ Kettőnél több gyermekű házaspárok válása már ritka kivétel számba ment. A magyar népesedési politikával foglalkozó irodalom állandóan panaszkodik azért, hogy a házasságaink nem eléggé termékenyek. A szaporátlan házasságok — íme — a válások számának alakulására is mintegy biztatólag hatnak.

Adatainknak ez a tanulsága nem magyar specialitás. A francia statisztika szerint a felbontott házasságoknak (1911—3-ig) 46.6, 1919-ben pedig 51.2%-ában nem volt életben gyermek a válás kimondásakor. Ez az arányszám kisebb, mint nálunk, de tudvalevőleg Franciaországban a gyermekszületések még annyira sem érdeklik a népet, mint a mienket. A válások többi esetét egybefogván, ezeknek körülbelül 55—60%-ában volt életben 1 s további 30—33%-ában 2 gyermek, ami arra vall, hogy a kisebb gyermeklétszám mellett a francia házaspárok is hamarabb válnak el egymástól, mint egyébként.¹⁶⁾

Utaltunk már arra, hogy a házassági perek folyamatbatétele körül a férfiak inkább buzgólkodnak, mint a nők. Akikor azonban, mikor az ítéleteik arról rendelkeznek, hogy vétkesnek kít nyilvánítsanak, a férfiak szerepe szintén kisebb, mint a nőké. A legutóbbi évek pereinek 40.5%-ában a férjeket, 56.9%-ában az asszonyokat, 1.8%-ában mindkét felet, 0.8%-ában pedig egyik felet sem nyilvánították a magyar bíróságok vétkesnek, ami azt mutatná, hogy a törvényes ítélettel felbontott házasságok nagyobb részében vétkeztek a nők a hitvestársi kötelességek ellen, mint a férfiak. Ez természetesen vita tárgyát képezheti. Vita tárgyát annál inkább, mert hiszen a nők — mint említettük — sokkal súlyosabb okok hatása alatt fedik fel a bíróságok előtt házasságuk boldogtalanságát, mint a férfiak.

¹⁵⁾ Hogy az említett 60-körűli % minő magas, azonnal kitűnik, ha hivatkozunk arra, hogy az 1920. évi népszámlálás szerint az érvényben levő azon házasságok közül, melyekből gyermek született és élt, 20 %-ot alig meghaladó rész volt az, ahol csak egy gyermek volt életben.

¹⁶⁾ Az i. francia forrásmunka LI. lap.

Ha azt nézzük, hogy az elvált férfiak milyen *foglalkozást* üznek, legcél-szerűbb eljárásnak véljük, ha az elváltak foglalkozását az ugyanazon foglal-kozási házas férfiak számához viszonyítjuk. Rendkívül érdekes eredménye számításainknak, hogy 1910—11-ben, amely évekről a népszámlálás foglalkozási demográfiaja rendelkezésünkre áll, kifejezetten az u. n. *intelligencia* az, mely-nek körében a válás leginkább elterjedt. 100.000 házas nagybirtokosra 670, köz-épirtokosra 240, bányászati tisztviselőre 400, kereskedelmi és hiteléleti tiszt-viselőre 430, közlekedési tisztviselőre 410, közszolgálati tisztviselőre és önálló szabad foglalkozású egyénre 510, katonára pedig 320 válás esett, holott az or-szágos átlag ebben a két évben csak 200 volt. Mindezek az elemek tudvalevő-leg a házasságkötési mozgalmából kevésbé veszik ki a részüket s mégis gyak-rabban válnak, ami még jobban kielezi a statisztika tanulságait. *Ha azonban gondolunk arra, hogy az intelligencia elsősorban városban lakó elem, aligha-nem már nyitjára jöttünk annak a szomorú helyzetnek, melyről itt szá-mot adtunk, — a városokban, melyeknek a házasságromboló hatása (akár az erkölcsi kísértéseiket nézzük, akár a gazdaságtársadalmi viszonyok kedvezőt-lenebb voltát).¹⁷⁾ A nagyon is jól ismert intelligenciát már a társadalmi pozí-ciója is szorítja arra, hogy családi életén foltot ne tűrjön s ha ehhez hozzávesz-szük az intelligenciában általában a műveltséggel együtt járó nagyobb érzé-kenységet, körülbelül felfedtük az okokat, melyek itt közrejátszanak.*

Azoknak a foglalkozásoknak körében, melyeket szintén városiaknak te-kinthetünk, a válási arányszám szintén magas volt: az ipari munkásságnál 300, a kereskedelmi segédszemélyzetnél 240, a házcselédekénél 240, az ipari önállók-nál 270, az, önálló kereskedőknél ugyanannyi. Viszont általában jóval k'sebb volt a földművelő elemnél: a kisbirtokosaknál 180, a kisbirtokos-napszám-oságnál 40, a gazdasági cselédekénél 50, a különböző ágban dolgozó napszám-osaknál 150. Az egyszerűbb vidéki élet s a foglalkozásnak olyan természete, mely a családot, a foglalkozásban segítő társat inkább megkívánja, elegendő magyarázatul szolgál erre. S ha a mezőgazdasági napszámok 310-es arányszáma látszólag ellentmond is gondolatmenetünknek, nem kétséges, hogy ezek között a megélhetés kérdése az, mely a feleket gyakran egymástól eltávolítja.

Csonka-Magyarország válásaira vonatkozólag — sajnos — hasonló szá-mításokat nem végezhetünk, minthogy az 1920. évi népszámlálás foglalkozás-statisztikai feldolgozása még nem készült el. Ha azonban azt számítjuk ki, hogy egyfelől az 1910/11. évben, másfelől az 1921/22. évben kötött házasságok ilyen vagy amolyan foglalkozású vőlegényeire ugyanazokban az évben mennyi hasonló foglalkozású elvált férj esett, mégis rendkívül érdekes számok-hoz jutunk. A viszonyok romlását szemléltetően mutatja az, hogy míg korábban 1000 házasságkötésre általában 43.5, utóbb már 74.4 elválás esett. Egyetlen fog-lalkozási ág — a nagybirtokosok — kivételével minden más foglalkozásnál sok-

¹⁷⁾ Egyelőre nem állanak még rendelkezésre a háború utáni évek válópereinek adatai közül a városi és vidéki válásokra vonatkozó számok. De ha idézzük az 1910-11. évekre vonatkozó szá-mításaink eredményeit, íziben kitűnik, hogy a városi életnek a válások számának alakulása körül milyen döntő jelentősége van. Budapesten 100.000 házasságra már akkor 417, a többi városokban 316, a vidéken pedig 172 válás esett, ami teljes mértékben feltárja a városi élet determináló hatását. Ha másfelől gondolunk arra, hogy Budapest s általában a városok lakossága a mai Magyarországon mennyivel nagyobb számarányt képvisel, mint a régi Magyarországon, részben megérthetjük azt is hogy a válások miért öltöttek a korábbi állapotokhoz képest annyira abnormális méreteket.

kalta nagyobb arányszámokat látunk 1921—22-ben, mint 11 évvel előbb. Még az annyira megdicsért kisbirtokosoknál is az előbb észlelt 32.6-os arányszámmal szemben 39.8-at, a kisbirtokos napszámosoknál 37.2 helyett 46.4-et, a gazdasági cselédeknel épenséggel 16.0 helyett 42.0-át s a k. m. n. napszámosoknál 35.0 helyett 86.7-et kellett regisztrálnunk a közelmúlt években, ami azt bizonyítja, hogy a vidék földművelő népének házasságait is kikezdte már az a métely, mely a normális családi életnek megrontója.

Azoknál a foglalkozásoknál, amelyeket már előbb is úgy jellemeztünk, hogy körülbelül a válás szinte divatos intézmény, egyenesen a viszonyok elfajulásáról tanúskodnak a számok. A középbirtokosoknál 1000 házasságkötéssel szemben 117.5 elválás helyett 139.9 elválás állott, a gazdasági tisztviselőknél 50.18 helyett 104.20; az ipari tisztviselőknél 24.8 helyett 73.3; az ipari munkásságnál 39.7 helyett 80.9; a Kereskedelmi segédszemélyzetnél 35.50 helyett 97.40; a közlekedési tisztviselőknél 76-80 helyett 124-6: az állami tisztviselőknél 99.00 helyett 152.4; az ügyvédek körében 54.3 helyett 146.6; az orvosoknál 112.3 helyett 149.1; a tanároknál és tanítóknál 47.70 helyett 116.30; a katonáknál 32.50 helyett 94.70; a házicselédeknel 45.90 helyett 144.4, ami mind azt mutatja, hogy e foglalkozások képviselőinek házasságkötési gyakoriságát rendkívüli mértékben tompítja le a soraikban oly sűrűn előforduló válások száma. A most felsorolt foglalkozások legtöbbje szintén az intelligencia köréből való. *Az intelligencia jól ismert anyagi válságának pendantját tehát az elválások statisztikájában is tisztán felismerhetjük.*

Az elvált felek korának vizsgálata is érdekes. A háborút megelőző 1910/11. évek adatai szerint az elvált férfiak közül körülbelül minden harmadik 30 évnél fiatalabb volt (33.3%); az asszonyoknak több, mint fele (55.5%), sőt ötöd-részüket (19.1%) a 24 évnél is fiatalabb volt. Ennél meggyőzőbb tanulságát alig hozhatnánk fel a fiatal korban kötött házasságok veszedelmes voltára. Igaz, hogy ezek az arányszámok a férfiaknál a háború után némileg enyhültek, amennyiben ezeknek 1921/22-ben csupán közel egyharmada (22.4%) nem érte el a 30 életévet, s a nők között most már az elvált nők kerek 50%-a (46.6%) volt egészen fiatal menyecske. Ez az eredmény azonban bizonyára csak annak a következménye, hogy a háború sok válási szándékos pihenésre ítélvén, a házaspárok valamivel érettebb korban indították már meg keresetüket.

Franciaországban a fiatal korban történt válások nem annyira gyakoriak, mint nálunk.¹⁸⁾ 1913-ban a volt férjeknek csupán 12.85, 1919-ben pedig éppen 8.20%-a volt 30 évnél fiatalabb, a feleségeknek pedig 10.82, ill. 6.10%-a 24 éven aluli. Viszont Franciaországban a 40 éven túl is gyakori a válás (a férfiak 40.12, ill. 44.60, a nők 25.18, ill. 26.05%-a volt ennél idősebb), ellentétben Magyarországgal, ahol ez az arányszám 1910/11-ben a férfiaknál 28.6, 1921/22-ben 32.3%, a nőknél pedig 16.0, ill. 17.7% volt.

A különböző korú házaspárok válási hajlandóságának megerősödését leginkább akkor vesszük észre, ha itt is, mint egyéb irányú szemlélőknél az elválások szereplőit a hasonló korú házaspárok néppességéhez viszonyítjuk. A válás valószínűsége a háború előtt a 24 éven aluli házaspárok férfiaknál 400, a nőknél 480 volt; a 25—29 éves korban a férfiaknál 390, a nőknél 260, a 30—34 éves korban

¹⁸⁾ L. az i. francia népmozgalmi kiadvány XLI. 1.

a férfiaknál 300, a nőknél 240, a 35-39 éves korban a két nemnél 250, 111-160, magasabb korban az arányszám már jóval kisebb volt. Ezzel szemben friss adataink szerint a 29 éven aluli férfiaknál az index 580, a 30—34 éveseknél 810, a 35—39 éveseknél 680, a 40 éven felülieknél 230 volt, míg a nőknél a 19 éven alul 270, 20—29 éves korban 700, 30—34 éves korban 640, 35—39 éves korban 420, 40 éven felül pedig 170. Számításaink szerint a férfiak válási valószínűsége különösen a 30—39 éves korban nőtt meg, aminek egyfelől természetes magyarázata, hogy abból a népességből, mely 1920-ban ilyen korú lett volna, a háború különösen sok embert szőlített el idő előtt, másfelől azonban az érvényben maradt házasságoknál annál inkább a kort jellemző tünet a válások nagy gyakorisága. A nőknél e korban a válások szintén megsokasodtak; viszont azonban a fiatal nők válásának valószínűsége is annyira emelkedett, hogy intő példa ez arra, mennyire nem a komoly megfontolás vezet gyakran leányainkat akkor, mikor jövőendő életük felől döntenek.

Franciaországból hasonló adataink az 1911/13. évekről vannak.¹⁹⁾ Ezek szerint itt a házas férfiaknál már akkor a 30—34 éves (288), ill. 35—39 éves korosztály (300) volt a válások által leginkább fenyegetett, a nőknél pedig a 25—29 éves (287), ill. 30—34 éves korosztály (282). Franciaországban tehát a fiatal kornak a determináló hatását nem tudjuk olyan határozottan megfigyelni, mint nálunk.

A korról függ össze annak a kérdésnek vizsgálata, hogy a két házaspár közül az egyes esetekben a nő vagy a férfi volt-e fiatalabb s mennyivel. Nem kétséges, hogy a férj fiatalabb kora, vagy másfelől a nő javára mutakozó túlságosan nagy korkülönbség olyan tényezők, melyek a válás gyakoriságára feltételezhetően hatást gyakorolhatnak. Statisztikánk szerint 1921/22-ben a keresetet beadó férfiak az így megindult perek 82.2%-ában idősebbek voltak, mint a feleségük; 9.1% volt azoknak az eseteknek az arányi, mikor a férj 1—5 évvel volt fiatalabb, mint a nő, 2.4%-nyi azoké, ahol a nő 6—10 évvel volt korosabb férjénél. A válóperek 28 esetében a férj 11—15 évvel, 10 esetében 16—20 évvel, 4 esetében pedig több, mint 20 évvel volt fiatalabb, mint a felesége. Ez utóbbi házasságoktól nyilván eleve sem várhatott senki sem sok jót.

A nők által megindított válópereknek jóval kisebb, mindössze 13.3%-ában volt a nő idősebb férjénél. De feltűnően nagy volt azoknak a nőknek a válásra való eltökéltsége vagy kényszerültsége, akik férjüknél csak 1—5 évvel voltak fiatalabbak (36.8%), s még azoké is (30.5%), akiknek kora férjeiknél 6—10 évvel volt kisebb. Olyan esetekben, mikor a nő 16—20 évvel volt fiatalabb a férjénél (73 eset, 2.6%), s ahol a nő kora 20-nál több évvel maradt mögötte a férjének (32 eset, 1.4%) már csak elvétve fordultak elő, ami látszólag megcáfolja kiindulópontunkat, noha a kérdés pontos eldöntéséhez szükséges oly adatokkal, mely feltűnteti a házastársak korkombinációját a népszámlálások idején; rendszeres családi statisztika híján, nem rendelkezünk.

A házastársak *vallásáról* gyűjtött adatok azért érdekesekek, mert ily módon bepillantást nyerhetünk arra, hogy egyik vagy másik vallásfelekezet hívei esetleg nem erősebben reagálnak-e válásra, mint mások s másfelől arra, hogy az u. n. vegyes házasságok eseteiben nem sűrűbben fordul-e elő a válás, mint a közös vallást követők között.

¹⁹⁾ L. az i. francia forrásmunka XLIII. 1.

1910/11-ben az elvált férjeknek mintegy 30%-a (31.1%), a nőknek csaknem ugyanakkora része (31.7%) volt rom. katolikus. Akár arra gondolunk, hogy a népességben mekkora volt a katolikusság képviselője, akár a házasságra lépők között, a válás a római egyház hívői között jóval ritkább, mintsem várhattuk volna. Nem kétséges, hogy a katolikus egyház tanítása, mely a házasságot szentségnek vallja, nagy mértékben hozzájárul ahhoz, hogy hívei körében a válás Csonka-Magyarországon is szórványosabb (51.0—52.3%) maradt, mint a vallási megoszlás után általában hihetnők. Annál gyakoribb volt a reformátusok között. Hozzávetőlegesen a régi Magyarországon a válóperek 25%-ában (24.6%), Magyarország mai területén pedig 30%-ukban (30.1, ill. 29.1%) szerepelt református férfi vagy nő. Ezek az arányok jóval magasabbak, mint a reformátusság népesség %-a. A zsidóságnál szintén azt tapasztaltuk, hogy — akár a korábbi időköt (6.6%), akár az újabbakat nézzük (8.8, 8.2%), — sűrűbben válnak el, mintsem a népességi arányszámuk után gondolhatnánk, míg a lutheránusoknál a két arányszám körülbelül fedi egymást.

Itt sem érhetjük azonban be az abszolút számok egyszerű %-os viszonyításával. Itt is törekednünk kell az elváltakat más tömegekhez viszonyítani. Jellegzetes számokat nyerünk. A rom. katolikusoknál 100.000 házasság egyénre (a két nem arányszámait itt csak alig különböztetjük egymástól) 1910/11-ben 130, 1920/21-ben pedig 345 elvált egyén esett; a reformátusoknál előbb 320, utóbb 575; a lutheránusoknál korábban 230, majd 405; a zsidóknál a 270-es arányszám 615-re változott. E számoknak az a tanulsága, hogy a válás leggyakoribb a város lakó zsidóságnál, azután a két protestáns felekezetenél, de főképp a reformátusoknál. *Az a hirtelenség azonban, mellyel a rom. katolikusok arányszámára felfelé lendült, ismét csak azt mutatja, hogy a válás népünk minden rétegében egyre általánosabban érvényesülő jelenség lett, mely immár valláskülönbség nélkül sorakoztatja a válóperek résztvevőit.* Míg előbb a reformátusok válási gyakorisága 2.2-szer akkora volt, mint a katolikusoké, a háború után ez a nagy különbség nagyjában másfélszeresre olvadt le. A reformátusok között mindenestre még mindig felette nagy volt a válási arányszám, hogy tépelődhessünk rajta. S ha a Tiszántúl törzsökös magyar népe jut eszünkbe, mint amelyek soraiból legtöbben kerülnek ki a református vallású elvált házaspárok, még inkább sajnálkozunk kell adataink alakulásán.

Az elválással véget ért házasságok mintegy 22%-ában 1921/22-ben a házaspárok nem voltak egy vallásúak. Minthogy ugyanakkor a vegyes házasságkötések arányszámát az összes új házasságokhoz képest csak körülbelül 12% volt, nem lehetetlen, hogy azok a viszálykodások, melyeknek rugója a feleknek különböző vallása, nem egy esetben szintén érlelték tovább azokat a nézeteltéréseket, melyek eredménye a házaspárok teljes eltávolodása lett.

Az 1921/22. évekről kiszámítottuk azt is, hogy 1000 házasságkötésre mennyi válás esett vallásfelekezetenként. Mindkét részről rom. katolikus házasságkötésre 57.0 hasonló jellegű elválás esett; a reformátusoknál 110.0, a lutheránusoknál 59.2, a zsidóknál 108.9. A rom. katolikus férfiak és református asszonyok között létrejött házasságokra 86.6, ott, ahol a feleség ágostai hitvallású volt: 80.5, ahol pedig zsidó volt: 151.2 ugyanolyan feleket egymással szembeállító válás esett.

Református férfiak és katolikus nők 1000 házasságkötésére 88,8, lutheránus nőkkel kötött házasságkötésre 74,4, zsidó nővel való házasságokra 153-0. Ágostai evangélikus férfiak és katolikus feleségek 1000 házasságkötésével szemben 92,9, református nőkkel létesült házasságokkal szemben 80,3, zsidó válású nőkkel kötött házasságokkal szemben 131,6 válás áll. Ezer olyan esetre végül, ahol zsidó férj vett el róm. katolikus nőt, 167,1; ahol református nőt, 215,2, ahol luteránus nőt, 281,2 válás esett. A vegyes házasságok közül tehát általában több bomlik fel, mint a nem vegyes házasságok között. *De különösen sok bomlott fel a háború után következő években a keresztény—zsidó házasságok közül, hiszen adataink nem egyebet mondanak, mint azt, hogy a keresztény férjek és zsidó nők között kötött házasságok minden hetedikére, a zsidó férfiak és keresztény nők közötti házasságoknak pedig minden negyedik-ötödikére jutott ekkor egy-egy válás.*

A válóperek adataiból végül képet tudunk alkotni magunknak arról, hogy a bíróságok a válást milyen okokból mondták ki. Az ítéletindokolást említettük, mert hiszen nem kétséges, hogy a válóperek valódi okai igazában egészen mások, mint amelyeket a statisztika után indulva gondolhatnánk. Mindenesetre jellemző, hogy a válások okául ezeknek háromnegyed részében (75,8%) a legújabb időkben a hűtlen elhagyás szerepel, melyet a házassági törvény 77. szakasza ír körül. *Nyilvánvaló azonban, hogy a hűtlen elhagyás sok esetben csupán közös megegyezés alapján kerül a házasság felbontásának okául a válóperek anyagába, akkor, mikor a házaspár nem akarván a nyilvánosság előtt a tulajdonképeni motívumokat feltárni, ilyen indokolással állnak a bíróság elé.* Korábban (1901), akkor, mikor a válás még nem történhetett meg olyan gyorsan, mint 1907 óta, — a hűtlen elhagyáson a válóperek ítéletének 50%-a sem (48,9%) alapult, s amikor még az egyéb válóokok is nagyobb szerepet játszottak. Nagyjában nem változott 20 év alatt sem a házassági kötelekek súlyos megsértésére (il. T. 80. §-a) alapított válóokok jelentősége (20,6—17,8%), míg az erkölcstelen élet megátalkodott folytatása újabban ritkán fordult elő (0,8%), holott előbb aránylag sűrűn kellett a házassági törvénynek ehhez a szakaszához fordulni (13,4%), hogy a felek a válást kimondassák.

A házasságtörést a magyar törvény abszolút bontó oknak deklarálja (76. §.); gyakorlatilag azonban — egyrészt azért, mert a tényleges házasságtörést nem könnyű a bíróság előtt beigazolni, másrészt pedig azért, mert a felek rendszerint húzódoznak is attól, hogy ezzel hozakodjanak elő, — mindenkor a perek aránylag kis részében találtuk nyomát az arra való hivatkozásnak, ha újabban (0,9%) valamivel gyakrabban is, mint előbb (0,6%). A század elején bíróságaink joggyakorlatában elég gyakran találtuk bizonyosságát annak, hogy a házasság felbontására a házastársi kötelek súlyos megsértése és erkölcstelen élet megátalkodott folytatása együttesen okként fordultak elő (6,3%). Az újabb időkben erre is már kevesebb a példa, ami arra vall, hogy mind általánosabbá vált a válóperek joggyakorlatában a hűtlen elhagyás sokat elfedő lepedőjébe való burkolódzás. A házassági törvény egyéb bontó okai a válóperek ítéleteiben mindenkor elvéve fordultak elő.

A magyarországi válópereknek tehát jellegzetes sajátossága, hogy a felek a hűtlen elhagyásra alapítják válási szándékukat. Franciaországban,²⁰⁾ mely-

²⁰⁾ L. az i. francia forrásmunka LIII. 1.

nek adataira már számos alkalommal hivatkoztunk, a helyzet tökéletesen más. Franciaországban egyfelől a válóokok között a hűtlen elhagyás, a házastárs domiciliumának elhagyása válópereknek a háborút megelőzőleg (1911/13-ig) csupán 19-0 s a háborút követő 1919-ik esztendőben pedig épenséggel csak 14.1%-ában szolgált okul a válás kimondására. Viszont a házasságtörés szerepe sokkal nagyobb, mint nálunk, amennyiben a most említett két időpontban a válásoknak 18.1, 111. 22.5%-ában az illetékes bíróságok ezen az alapon voltak kénytelenek a feleket elváltaknak nyilvánítani. Érdekes azonban, hogy a válóperek szerint házasságtörő férfiak aránya előbb fele akkora sem volt, mint a hitvestársi hűség ellen vétő nők aránya, utóbb pedig, ismételjük: a válóperek szerint, házasságtörő nők aránya több, mint háromszor felülmúlta a férfiakét. A francia statisztika szerint a válópereknek valamivel több, mint 50%-ában a házastársakkal szemben tanúsított rossz bánásmód s hasonló más okok miatt kellett kimondani a válást s egészében azt keli hinnünk, hogy a francia statisztika a válóperek okainak kutatásában sokkal közelebb jár az igazsághoz, mint a magyar adatgyűjtés.

Nevezzék azonban meg a válóperek okát bár teljes őszinteséggel, vagy a szemérem szülte burkoltsággal, végső eredményül kutatásainknak azt a szomorú tanulságát kell leszűrünk, hogy az elválások Európaszerte emelkednek. Akár a fiatalokban kötött házasságok, akár a házasságok nem okosan megválasztott korkülönbsége, akár a házasságban élők vallásának különbözősége, akár a városi életnek mindjobban túltengő volta, vagy a megélhetésnek századunkban egyre nehezebbé válása, akár az erkölcsi kötelékeknek meglazulása okozta ezt a fejlődést, *a társadalom erőinek a jövő nemzedék érdekében össze kellene fognia, hogy az elválások mind szabadosabbá váló jelensége lokalfzáltassék.*

Magyarország történetének mai mélypontjáról csak úgy emelkedhetik fel, ha az erkölcsi megújulás tüzén is keresztül megy. A megújulásnak a házasság élet nagyobb megbecsülésében is jelentkeznie kell.

Laky Dezső.